

Eva Österberg, *Tystnader och tider – samtal med historien*, Bokförlaget Atlantis: Stockholm 2011. 310 s.

Professor emerita Eva Österberg har under sin långa karriär behandlat alltifrån kvinnohistoria och mentalitetshistoria till politisk kultur och brottslighet, från medeltiden och framåt. I boken *Tystnader och tider – samtal med historien* låter hon tystnaden vara den röda tråden i en väv av historiska berättelser. Hon rör sig problemfritt mellan tider och rum, mellan mänskliga öden och strukturella omvälvningar, med stöd både i sin egen forskning och i andras.

Att skriva en bok som den föreliggande är långt ifrån enkelt. Dels är, vilket Österberg själv påpekar, begreppet tystnad knappast entydigt. Det kan vara respektfull tystnad inför en överordnad, det kan vara statligt instigerad censur, andligt sökande, sorg eller skräck, lika väl som ett fysiskt handikapp eller ett personligt val. Dels är den populärvetenskapliga genren en tämligen besvärlig sådan för professionella historiker. Att skriva för en bredare publik innebär nästan alltid förenklingar och generaliseringar. Det är en svår balansgång mellan berättartekniska lösningar och vetenskaplig korrekthet – konsten att engagera läsare utan att hänfalla till alltför vidlyftiga tolkningar. Till det krävs både gedigen kunskap inom ämnet och fingertoppskänsla, två saker som Eva Österberg tveklöst är utrustad med.

Österberg presenterar sitt ämne genom tre tysta människors exempel. Det är birgittinersystemen Anna Nicolausdotter som valde ett liv inom klostermurarna, barnamörderskan Anna Johannesdotter som i ett cellfångelse förväntades tänka över sitt oerhörda brott samt pojken Oskar som var född dövstum. Alla tre individerna levde i tystnad, i olika rum och under vitt skilda tider och får i boken påvisa tystnadens många skepnader.

Från de introducerande exemplen rör sig Österberg över till tystnaden som studieobjekt. Hon beskriver nutidens bruskultur och ifrågasätter hur mycket mer brus det egentligen finns i dag samt framhåller hur tystnad i alla dess former ter sig annorlunda beroende på om man befinner sig i en muntlig eller en skriftlig kultur. Även de nationella tystnadskulturer som växte fram

framförallt under 1900-talet presenteras. Dessa tre aspekter förblir återkommande igenom hela texten.

Österberg har valt en tematisk indelning, vilket är ett tämligen naturligt val när man rör sig över tusentals år. Det första övergripande temat är tystnaden som en strategi. Inom detta ryms såväl retorik och musik, med sina ordnade pauser, som den andliga tystnaden och klosterlivets inrutade tysta vardag. En strategisk tystnad kan också vara den tystnad någon som står inför rätta väljer, eller en artig tystnad vid middagsbordet. Här blir framförallt Österbergs diskussion om skillnaderna mellan en muntlig och en skriftlig kultur givande. Österberg visar hur den strategiska tystnaden, både i rättsliga sammanhang och i sociala, förmodligen hade ännu större betydelse i en muntlig kultur där förmågan att tala och tåga vid rätt tillfällen kunde vara avgörande. Även saker yttrade i hast kunde få stora konsekvenser i en kultur som inte, liksom dagens, tar det skrivna ordet på större allvar än flyktigt tal.

Det andra temat är den tystnad som samhället beordrar. Hit hör exempelvis tystnader i fängelser, vilka särskilt sedan cellfängelsets genombrott på 1800-talet kom att spela stor roll i fångarnas liv. Det korrekta sättet att handskas med brottslingar ansågs vid den tiden vara att sätta dem i nästintill total isolering för att begrunda sina synder. Den enskilde fångens öde i tystnadens och isoleringens cellfängelse är just sådant som i populärvetenskaplig text riskerar att locka författaren att krydda berättelsen med vad som bara kan klassas som grova gissningar. Det är i liknande riskabla passager som Österberg med sitt gedigna kunnande och stora lyhördhet visar hur historiska källor inte behöver kryddas för den som faktiskt kan läsa dem. Istället för att fabulera och filosofera kring cellernas kyla och mörker använder hon de få vittnen som faktiskt finns. Till exempel kontrasterar hon utsagor från Anton Nilsson som år 1908 dömdes för sprängningen av fartyget *Amalthea* och spenderade nästan 10 år i fängelse med dem från fångvårdskonstapel Axel Theodor Hassborn. Genom dem, och andra, får Österberg trovärdiga vittnesmål om knackspråk, ensamhet och täckta ansikten – tystnad i många skepnader.

Till de beordrade tystnaderna hör även censur och olika diplomatiska strategier, samt tystnadsplikt både för rikets säkerhet och för privatlivets helgd. Österberg diskuterar även (p. 204) '[h]istoria som bålverk mot tidens ström' där hon tar upp historiografins betydelse. Efter en redogörelse av forna varianter av statsstyrda tystnader jämför och diskuterar hon exempelvis nutidens offentlighetsprincip med dåtidens kabinettpolitik. De tvära kasten i tid binds samman av tystnaden.

Det tredje och sista övergripande temat är tystnaden som handikapp, antingen fysiologiskt eller i form av hämningar. Utgående dels från mer namnkunniga personer, så som Helen Keller (1880–1968) vilken trots både blindhet och dövhet avlade akademisk examen och blev författare, dels från alldeles vanliga personer, så som lille Oskar i introduktionsexemplet, diskuterar

Österberg de stummas situation. Inom temat ryms också en utläggning om det sociala värdet av att kunna tala, bland annat genom en redogörelse för straffen för att ha huggit av en man tungan enligt landskapslagarna och exempel på människor som blivit straffade eller hjälpta av heliga Birgitta (Birgersdotter, 1303–1373).

Det är emellertid ett par saker beträffande den medeltida stumheten som skaver. Landskapslagarnas straffskala visar förvisso att det var ett mycket grovt brott att skära ut någons tunga, men inte att det skulle vara värre än att till exempel skära av örat eller sticka ut ögonen. De stumma människor som blev hjälpta av heliga Birgitta var sällan enbart stumma utan hade även andra handikapp. Även om det knappast finns skäl att betvivla Österbergs övergripande poäng – att stumhet ansågs vara (s. 235) 'ett ödesdigert handikapp' – ställer jag mig tveksam till om stumhet egentligen var ett mer ödesdigert handikapp än andra. Dessutom sågs stumhet som intimt kopplat till dövhet - exemplifierat i Österbergs egen anmärkning att myndigheterna så sent som i början av 1900-talet ännu inte skilde på döva och stumma (s. 235).¹ – och låter sig svårligen sållas ut. I en bok om tystnad är det förstås fullt förståeligt att sätta fokus på just stumheten som handikapp men i en medeltida kontext vore det likväl måhända mer fruktbart att inte försöka tillskriva det en särskild status.

På det stora hela är det inte något jag saknar i Österbergs framställning. De tre övergripande temana fyller sin funktion, de överlappar men utan upprepning. Varje gång jag upplevde att något saknades var det just den aspekten som kom fram så snart jag vänt blad. Det enda som jag hade förväntat mig att finna men som förblev uteslutet var dövhet till följd av sjukdom bland barn. Till detta finns ett rikt källmaterial och ett otal intressanta kopplingar till tystnad(er) och skillnader mellan dåtida förutsättning och nutida dito. Utelämnandet av barnsjukdomar är dock snarast att betrakta som en petitesse än en verklig brist i framställningen.

En populärvetenskaplig bok har inte samma tilltänka publik som forskningslitteratur. Därför kan man heller inte ställa samma krav på den, samtidigt som vissa nya krav uppstår. Boken måste till exempel vara förståelig även för den som inte själv sysslar med ämnet. Österbergs språk är flytande och begripligt, men emellanåt använder hon ord som är onödigt komplicerade såsom (s. 39) 'schartauanska' och (s. 54) 'potentaternas'. Texten skulle inte förlora på mer allmänt kända synonymer. Österberg använder en hel del citat, som hon förklarar och diskuterar, vilket är trevligt, men det hade varit givande med även bilder.

---

¹ För den medeltida synen på handikapp se exempelvis Irina Metzler, *Disability in Medieval Europe: Thinking about physical impairment during the high Middle Ages, c. 1100-1400*. Routledge: London 2006, s. 78–79 (kopplingen mellan dövhet och stumhet).

En populärvetenskaplig bok får emellertid heller inte vara så enkel att den hänfaller till fördummande förenklingar. Introduktionens slutkläm är på väg däråt. I bara ett stycke finns klyschor i stil med att det föreliggande ämnet (s. 21) 'inte upptagit något större utrymme i historieböckerna' och att '[v]i måste gå på upptäcktsresa'. Det är, mildt uttryckt, inte bokens starkaste stycke. Det är dock lyckligtvis det enda stycket i boken av det slaget.

Tvärtom är Österberg i resten av boken långt ifrån att underskatta läsarens intelligens. Hon rör sig tidvis bland synnerligen komplexa historieteoretiska begrepp men de finner sin förklaring och mjukas upp av personliga anekdoter. Begrepp så som lågkontextkultur, högkontextkultur och homogen kultur vävs samman med en beskrivning av hur Österberg och Peter Burke skämtat om att i sin brevväxling bifoga ett sönderklippt ark av tystnadens symboliska hål. Österbergs egen forskning tar givetvis plats, men i större utsträckning används andra forskares verk som stöd för de större linjer och beskrivningar Österberg gör. Litteraturlistan är relativt lång och välfylld, även om jag kanske hade önskat några fler hänvisningar till mer specialiserad – snarare än översiktlig – forskning.

Just skiftningarna mellan det personliga och det historievetenskapliga är bokens största behållning. Det är långt ifrån vanligt att historiker tar chansen att, eller kanske ens bör, väva in sina personliga reflektioner. I kapitlet om 'Minne och glömska' samt 'Den kollektiva rädslans tystnad' nystar Österberg i historieskrivningens betydelse för nationens kollektiva minne. Som ett exempel lyfter hon fram förintelsen. Under den första tiden efter andra världskriget var såren alltför öppna för att man skulle kunna tala om det, men efterhand som tiden gick bröts tystnaden. Österberg poängterar hur tystnaden inte alltid måste vara av ondo ens när viktiga historiska skeenden tystas, men också de potentiellt fatala följderna av förträngning. Nu, år 2014, är dessa kapitel så oerhört viktiga när högerextrema vindar blåser över Europa och den förre ledaren för vad som i dag är Frankrikes tredje största parti kallar förintelsen för en liten detalj.

Eva Österberg har skapat en mycket läsvärd potpurri utgående från ett begrepp som kan tyckas enkelt men som genom Österbergs behandling får framstå i hela sin komplexitet. Det blir en bok om historikernas arbete, om historiska personligheter och om promenader med en liten hund. Det blir upplyftande och upplysande, tillgängligt och tänkvärt. Det är inte för inte som uttrycket talande tystnad tillkommit.

Charlotte Vainio, Fil. mag.

Institutionen för filosofi, historia, kultur- och konstforskning

Helsingfors universitet

charlotte.vainio[at]helsinki.fi